

**აგრარული პოლიტიკის გამტარებლები
საქართველოში, პრობლემები, შესაძლებლობები
და ალტერნატივები**

ნინო რუხაია-მოსემლვდლიშვილი

თსუ დოქტორანტი

რეზიუმე. სტატიაში განხილულია ქართული აგრარული პოლიტიკის მართვის მიმდინარე მოდელი და კოორდინაციის ის პრობლემები, რომლებიც არსებობს მასში მონაწილე სხვადასხვა სტრუქტურებს შორის. ჩამოყალიბებულია ექსპორტის მასტიმულირებელი აგრარული პოლიტიკის მართვის სქემატური მოდელი, სადაც გათვალისწინებულია ცენტრალური მთავრობის, რეგიონული თვითმმართველობებისა და ბიზნესის კოორდინირებული თანამშრომლობის პლათფორმა.

შესავალი. ქართული აგრარული სექტორი დღეს ისეთ მდგომარეობაშია, რომ მისი განვითარების სტიმულირება მხოლოდ სწორად შერჩეული და გააზრებული, კომპლექსური აგრარული პოლიტიკის გატარებითაა შესაძლებელი. მით უფრო, რომ ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულების გაფორმებამ და ღრმა და ყოვლისმომცველი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმებამ წარმოშვა თეორიული შესაძლებლობა ეკონომიკის გაზრდისა და ევროპულ ბაზრებზე გასვლისათვის.

აგრარული პოლიტიკა ხორციელდება საბაზრო, იერარქიული და ქსელური აგენტების ურთიერთთანამშრომლობის შედეგად. ეფექტიანი პოლიტიკისა და სამოქმედო გეგმის შემუშავებისათვის აუცილებელია მათი სწორი კოორდინაცია. სამთავრობო რეგულაციებმა უნდა წაახალისოს ბიზნესი აგრარულ სექტორში ინვესტირებისათვის, საკანონმდებლო, დაბეგვრისა და სუბსიდირების პოლიტიკით მიაწოდოს ექსპორტის მოცულობის ზრდისკენ. საბაზრო კოორდინაციის ხელშეწყობისა და უცხოელ ინვესტორებთან

თუ პარტნიორებთან ურთიერთობის უზრუნველსაყოფად კი უნდა ჩამოყალიბდეს “ქსელური ეკონომიკური აგენტები”-სასაქონლო ბირჟები, საკონსულტაციო და მარკეტინგული ორგანიზაციები, რომლებიც მოახდენენ ბიზნეს-რეესტრების წარმოებას, ერთგვაროვანი და შემავსებელი პროდუქტების მწარმოებელთა სახელშეკრულებო გაერთიანებას და მოცულობის ეფექტის შექმნას ექსპორტის ხელშეწყობისათვის.

საკვანძო სიტყვები. აგრარული პოლიტიკა; მართვა; აგრარული პოლიტიკის გამტარებლები; აგრარული პოლიტიკის მართვის სქემატური მოდელი.

ძირითადი ნაწილი. ნებისმიერმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ, იქნება ის მაკროეკონომიკური თუ დარგობრივი, უნდა გააანალიზოს ისეთი კომპლექსური საკითხები, როგორიცაა: რა მიზნებს ისახავს სახელმწიფო ეკონომიკური პოლიტიკა? რა წინაპირობები არსებობს სასურველი მდგომარეობის შესახებ? მოვლენების რა განვითარებაა სასურველი? რას აკეთებს სახელმწიფო, როგორც ეკონომიკური პოლიტიკის გამტარებელი? როგორია აქტუალური ეკონომიკური მდგომარეობა? რა პერსპექტივები იკვეთება? რა საშუალებებს (ინსტრუმენტებს) იყენებს სახელმწიფო მიზნის რეალიზაციისათვის? რა ეფექტი მოაქვს დაგეგმილ ღონისძიებებს და რა შედეგი მიიღწევა, თუ არაფერი მოხდება?

საქართველო მცირემიწიანი ქვეყანაა, რასაც კიდევ უფრო ამძაფრებს მკვეთრად დანაწევრებული ისედაც მცირე მიწათმოქმედების ფონდი, იმ ფონზე, როდესაც მიწა სოფლის მეურნეობაში ძირითადი “კაპიტალი” და ხშირ შემთხვევაში წარმოების ერთადერთი საშუალებაა. სწორედ ამიტომ სხვადასხვა ტერიტორიასა და ბუნებრივ-კლიმატურ სექტორში განლაგებულ წარმოებას განსხვავებული სტრუქტურა და განვითარების პოტენციალი გააჩნია.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, საჭიროა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მართვის განსხვავებული მიდგომა განსხვავებულ რეგიონებში, რათა მოხდეს არსებული რესურსის ეფექტიანად გამოყენება და უკუგების ამაღლება.

დასმული ამოცანის მიღწევა კი შესაძლებელია მხოლოდ სწორად ორგანიზებული და სოფლის მეურნეობაში ეფექტიანი ორ-

განიზაციულ-სამართლებრივი ფორმების დანერგვითა და მათი ინტენსიური წარმოების სამსახურში ჩაყენებით. წინააღმდეგ შემთხვევაში მივიღებთ არაეფექტიან, მხოლოდ შიგა მეურნეობისათვის განკუთვნილი აგრარული წარმოებისათვის თანხის ხარჯვას მუდმივ რეჟიმში, რაც დიდ ტვირთად დაანგება ქვეყნის ბიუჯეტს და მხოლოდ სოციალური ეფექტის მატარებელი იქნება.

სწორი აგრარული პოლიტიკის ჩამოყალიბება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საქართველოსათვის, რომელთა ეკონომიკის სტრუქტურულ ტრანსფორმაციაშიც, სოფლის მეურნეობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. სოფლის მეურნეობის განვითარებით მიღებული სარგებელი, თუ იგი მხოლოდ სოციალურ მიზნებზე აგებული სიღარიბის წინააღმდეგ პოლიტიკის განხორციელების შედეგია, სოფლის მეურნეობის პასიური როლის აღიარებაა, ხოლო თუ სახელმწიფოსთან ერთად კერძო კაპიტალდაბანდებებისა და ინფრასტრუქტურის ზრდით სოფლის მეურნეობა კომერციულ მნიშვნელობასაც შეიძენს, მაშინ გაიზრდება ფერმერთა კონკურენტუნარიანობა და აგრარული ბიზნესგარემო.

აგრარული პოლიტიკა სოფლის მეურნეობების ქვესექტორების განვითარების პრიორიტეტებს განსაზღვრავს. ამავე დროს მთავრობას შეუძლია დააჩქაროს კონკრეტული სექტორების განვითარების ტემპი სახელმწიფო კაპიტალდაბანდებებით, სასურველი საინვესტიციო გარემოს შექმნით თუ საგადასახადო შეღავათების დანესებით. აგრეთვე, შესაძლებელია სოფლის მეურნეობის ნედლეულის გადამამუშავებელი და საბოლოო პროდუქციის მწარმოებელი კვების და მრეწველობის სხვა სექტორების განვითარების სტიმულირება, რაც ასე დიდ როლს თამაშობს განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის.

აგრარული პოლიტიკა ხორციელდება საბაზრო, იერარქიული და ქსელური აგენტების ურთიერთთანამშრომლობის შედეგად. ეფექტიანი პოლიტიკისა და სამოქმედო გეგმის შემუშავებისათვის აუცილებელია სექტორში მონაწილე აგენტების სწორი ურთიერთთანამშრომლობა. სამთავრობო რეგულაციებმა უნდა წაახალისოს ბიზნესი აგრარულ სექტორში ინვესტირებისათვის, საკანონმდებლო, დაბეგვრისა და სუბსიდირების პოლი-

ტიკით მიანიშნოს ექსპორტის მოცულობის ზრდისკენ. საბაზრო კოორდინაციის ხელშეწყობისა და უცხოელ ინვესტორებთან თუ პარტნიორებთან ურთიერთობის უზრუნველსაყოფად კი უნდა ჩამოყალიბდეს "ქსელური ეკონომიკური აგენტები"-სასაქონლო ბირჟები, საკონსულტაციო და მარკეტინგული ორგანიზაციები, რომლებიც მოახდენენ ბიზნეს-რეესტრების წარმოებას, ერთ-გვაროვანი და შემავსებელი პროდუქტების მწარმოებელთა სახელშეკრულებო გაერთიანებას და მოცულობის ეფექტის შექმნას ექსპორტის ხელშეწყობისათვის.

თანამედროვე მსოფლიოს რეალობაში სულ უფრო იზრდება საერთაშორისო ორგანიზაციებზე დამოკიდებულების ხარისხი და ხშირ შემთხვევაში, ზოგიერთ სახელმწიფო კანონზე მაღლა დგება საერთაშორისო კანონები. შესაბამისად ქართულ აგრარულ სექტორშიც, სამართლიანი იქნება თუ ვიტყვით, რომ მოქმედებენ როგორც საერთაშორისო, ისე ეროვნული ეკონომიკური პოლიტიკის გამტარებლები: საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან, ქართული აგრარული პოლიტიკის ფორმირების თავისებურებებზე გავლენას ახდენს ევროსაბჭო, რომელთანაც ასოცირების ხელშეკრულების ფარგლებში საქართველომ აიღო საკანონმდებლო ბაზის დაახლოების ვალდებულება. სახელმწიფოსთან ერთად გასატარებელი ღონისძიებების თანადაფინანსებას ახორციელებენ სხვადასხვა დონორი ორგანიზაციები.

დღეისათვის ქართულ აგრარულ პოლიტიკას ახორციელებს საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტრო და მასში შემავალი სსიპ-ები: სურსათის ეროვნული სააგენტო; ღვინის ეროვნული სააგენტო; სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების სააგენტო; სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო; საქართველოს გაერთიანებული სამელიორაციო სისტემების კომპანია; შპს "მექანიზატორი"; რომლებიც ახდენენ სამინისტროს ან საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ ინიცირებული პროექტების განხორციელების უზრუნველყოფასა და მონიტორინგს. ინფრასტრუქტურულ პროექტებს კი ახორციელებენ რეგიონული თვითმმართველობები.

კერძო სექტორი არაეფექტიანადაა ჩართული აგრარული სე-

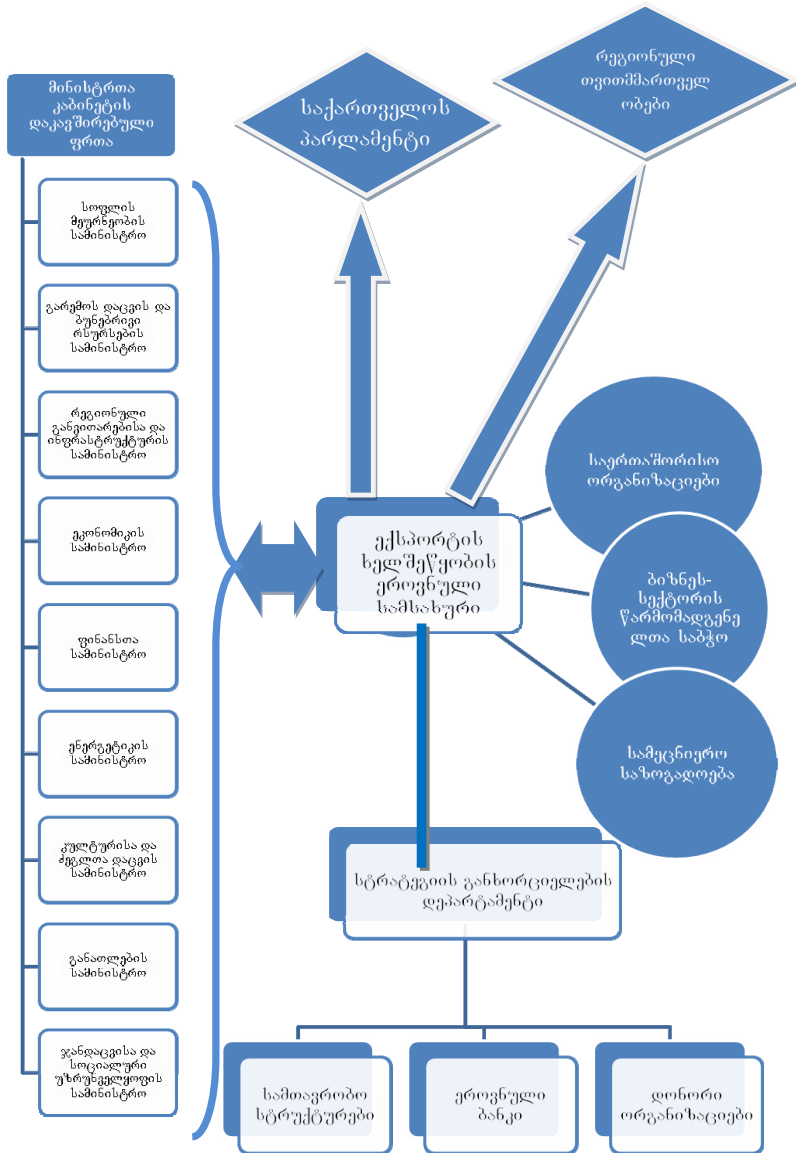
ქტორის და აგრარული პოლიტიკის ფორმირების ეტაპებში. მათი აზრის გათვალისწინება და მათი შენიშვნებისა თუ წინადადებების განხილვა მხოლოდ და მხოლოდ ჩინოვნიკების კეთილ ნებაზეა დამოკიდებული.

ვფიქრობთ, განვითარების სწორედ ამ მოდელის “დამსახურება” ის შეუსაბამოები და არათანმიმდევრული აქტივობები, რომლებიც ამცირებს განხორციელებული პროექტების ეფექტიანობას. მაგალითად, მაშინ როდესაც გლეხებს ვაუჩერები დაურიგდათ სასოფლო-სამეურნეო აქტივობებისათვის, აღმოჩნდა, რომ არასაკმარისი იყო მექანიზაცია, რამაც გამოიწვია რიგები, ფასის ზრდა მიწის ფართობის დამუშავებაზე და სხვა. კიდევ ერთი შეუსაბამობა გამოიწვია მიწის გაყიდვაზე მორატორიუმის გამოცხადებამ (პოლიტიკური გადაწყვეტილება). მაშინ, როცა ქვეყანაში პრიორიტეტად დეკლარებული იყო აგრარულ სექტორში ფინანსების მოძიება და ეკონომიკის სამინისტრო მუშაობდა დარგში ინვესტიციების მოსაზიდად, ქვეყანაში აგრარული მიწის ყიდვა და ხანგრძლივი იჯარით აღება შეუძლებელი იყო, რაც მკვეთრად ამცირებდა ინვესტიციების განხორციელების მოტივაციას.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ აუცილებელია მოხდეს სხვადასხვა სამთავრობო და რეგიონულ სტრუქტურებს შორის კოორდინაცია და ერთობლივი პროექტების განხორციელების მოცულობა გაიზარდოს. გარდა ამისა, აუცილებელია მოხდეს მენარმეთა და მთავრობას შორის თანამშრომლობის კოორდინირებული სისტემის შექმნა. ეს, ერთი მხრივ, ხელს შეუწყობს სამთავრობო პროექტების და ბიუჯეტის შეზღუდული რესურსების ფერმერებისათვის პრიორიტეტული მიმართულებებით დახარჯვას. მოახდენს თავად ფერმერული და ბიზნეს გაერთიანებების ჩამოყალიბების სტიმულირებას და გაზრდის დარგში ეფექტიანი გადაწყვეტილებების მიღების ალბათობას.

ქართველი ბიზნესმენებთან კონსულტაციისა და ევროპული გამოცდილების შესწავლის საფუძველზე ჩამოვაყალიბეთ ექსპორტზე ორიენტირებული აგრარული პოლიტიკის მართვის სქემატური მოდელი. სადაც ვეცადეთ მაქსიმალურად მოგვეხდინა დაინტერესებული მხარეების ინტეგრირებული მუშაობისათვის საჭირო სისტემის შექმნა. (იხ. დიაგრამა)

დიაგრამა 1. აგრარული პოლიტიკის მართვის სქემატური მოდელი

ამჟამად ეკონომიკისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროებში ცალ-ცალკე ფუნქციონირებს “ექსპორტის სააგენტო” და “ღვინის ეროვნული სააგენტო”. რეალურად ამ ორი ორგანიზაციის ფუნქცია-მოვალეობები ურთიერთგადამფარველია და საბოლოოდ არცერთი მათგანი არ მუშაობს ექსპორტისათვის არსებული შიგა ბარიერების გადალახვაზე, საკანონმდებლო და სტანდარტიზაციის სამუშაოების შესრულებაზე.

ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ მოდელში ეს სსიპ ფორმალურად გამოსულია რომელიმე კონკრეტული სამინისტროს დაქვემდებარებიდან, ექვემდებარება საქართველოს მთავრობის მეთაურს და მისი ფუნქციაა ექსპორტის საკითხების კვლევა როგორც მაკროეკონომიკურ, ისე მარკეტინგულ დონეზე.

სააგენტოს ეგიდით გარკვეული პერიოდულობით (წელიწადში რამდენჯერმე) და რიგგარეშედ- სპეციალური საჭიროებისას ან ბიზნეს-ასოციაციის მოთხოვნით უნდა მოეწყოს კონფერენციები, შეხვედრები და დისკუსიები, რათა მოხდეს კონკრეტული პრობლემების, შესაძლებლობების და საფრთხეების გამოვლენა, გაანალიზება. ამავე სააგენტოს ფუნქცია იქნება ბიზნეს-ასოციაციებთან და სამთავრობო უწყებებთან, ასევე პარლამენტის შესაბამის კომიტეტებთან მჭიდრო ურთიერთთანამშრომლობა ახალი საკანონმდებლო ინიციატივების შემუშავებანარდგენისათვის.

ამ ორგანიზაციაში აგრარული სფეროს წარმომადგენლები უნდა იყვნენ ფერმერთა გაერთიანებები და ასოციაციები, რაც კიდევ ერთი დამატებითი სტიმული იქნება მსგავსი გაერთიანებების ჩამოყალიბება, გამსხვილება და გაძლიერებისათვის.

სააგენტოს დაფინანსების წყარო იქნება სახელმწიფო ბიუჯეტი და დონორი ორგანიზაციებისაგან მიღებული გრანტები.

სააგენტოს ფუნქციები ჩვენი შეხედულებით უნდა მოიცავდეს და შესაძლოა არ შემოიფარგლებოდეს შემდეგით:

1. არსებული საექსპორტო ბაზრების ეკონომიკური და პოლიტიკური ანალიზი, მათი გაფართოების შესაძლებლობების შესწავლა.
2. არსებულ ბაზრებზე პროდუქციის დივერსიფიკაციის შესაძლებლობების და პრობლემების გამოვლენა.

3. ბიზნესთან თანამშრომლობით ახალი, პოტენციური ბაზრების გამოვლენა და შესაბამისი სტანდარტების და საკანონმდებლო უზრუნველყოფის ჩარჩო კონცეფციების მომზადება.

4. ქვეყნის იმიჯის დაცვა არაკეთილსინდისიერი ექსპორტიორებისაგან, რომლებიც შეუსაბამო პროდუქციის ექსპორტირებით, ბაზრის დაკარგვის საფრთხეს ქმნიან.

5. პროდუქციის ხარისხთან და ხარისხის კონტროლთან დაკავშირებული გადაწყვეტილებების მიღება.

6. ბიზნესის წარმომადგენლებთან კონსულტაციების საფუძველზე, საექსპორტო პროდუქტის შექმნისა და მენარმეობის განვითარების ხელშეწყობი სამართლებრივი ბაზის ჩამოყალიბების მიზნით წინადადებების მომზადება

7. საკონსულტაციო-სარეკომენდაციო მომსახურების განწევა ექსპორტიორებისათვის.

8. განათლების სამინისტროსთან კოორდინაციით, მოახდინოს თანამედროვე ტექნიკისა და ტექნოლოგიების, აგრეთვე მსოფლიო ბაზრის მოთხოვნის სტრუქტურის შესახებ ექსპერტთა მოწვევა და ტრენინგების ორგანიზება.

9. საერთაშორისო ხარისხის შესაბამისი სერტიფიცირების ორგანიზაციების ჩამოყალიბების სტიმულირება.

10. სამეცნიერო საზოგადოებასთან და ბიზნესთან აქტიური თანამშრომლობა ქვეყნის საექსპორტო პოტენციალის გამოვლენისა და გაფართოებისათვის.

11. სპეციალური პროექტების მომზადება და ინიცირება, მსოფლიო ბაზარზე მოთხოვნადი პროდუქტების წარმოების სტიმულირებისათვის.

12. რეგიონული განვითარებისა და ინფრასტრუქტურის სამინისტროსთან და რეგიონულ თვითმმართველობებთან კონსულტაციების გამართვა, რათა შეძლებისდაგვარად პრიორიტეტი მიენიჭოს იმ ტიპის ინფრასტრუქტურის აღდგენას, რომლითაც დაინტერესებული არიან ექსპორტიორები და ფერმერთა ასოციაციები.

13. რეგიონული კლასტერებისა და მსხვილი ექსპორტიორების კონტროლი, რათა მათ არ ისარგებლონ მთლიანად ან ნაწილობრივ

ბრივ მონოპოლიზირებული მდგომარეობით და მისაღებ ფასად მოახდინონ მოსახლეობისაგან ნედლეულის შეძენა. (საჭიროების შემთხვევაში შესაძლებელია შუამდგომლობა ფასის ნაწილის სახელმწიფოს მიერ ანაზღაურებისათვის)

ექსპორტის ეროვნული სამსახურის დაქვემდებარებაში ცალკე დეპარტამენტად გამოვყავით პროექტების შესრულების დეპარტამენტი, რამდენადაც პროექტების განხორციელება ყველაზე ხშირად ხდება კორუფციის წყარო. მით უფრო, ისეთ შემთხვევებში, როდესაც პროექტს “მრავალი მაკონტროლებელი” ყავს. ყველა პროექტი, რომელიც განხორციელდება ექსპორტის სტიმულირების კუთხით და სამინისტროების ინიციატივით, მოხვდება ერთი სტრუქტურის ხელში. შედეგად არ მოხდება პასუხისმგებლობის გადანაწილება, რაც გაამკაცრებს და გამჭვირვალეს გახდის პროექტის მიმდინარეობის კონტროლს. ამავე სააგენტოს დაექვემდებარება ისეთი “შემსრულებელი” სსიპ-ები, როგორიცაა “მექანიზატორი”; “პროექტების მართვის სააგენტო” და სხვა.

გარდა ამისა, სააგენტოს საქმიანობა მიმართული უნდა იყოს ფერმერული გაერთიანებებისა და ასოციაციების მაქსიმალურად გაძლიერებისაკენ. შედეგად ისეთი კაპიტალ-ტევადი ფუნქციები, როგორიცაა: საექსპორტო ბაზრების კვლევა, ინოვაციების მოძიება, ახალი საექსპორტო პროდუქტების გამოვლენა და სხვა, ეტაპობრივად უნდა გადავიდეს ამ რეგიონული გაერთიანებების ფუნქციებში. ეს შეამცირებს სახელმწიფოს ხარჯებს და გამოანთავისუფლებს დამატებით სახსრებს დეპრესიული და არაკომერციული რეგიონების განვითარებისათვის, რომელთა შენარჩუნებაც სასიცოცხლოდ აუცილებელია ქვეყნისათვის. (მაგ: სასაზღვრო ზოლის სოფლები, მაღალმთიანი რეგიონები და სხვა).

აგრარული და რეგიონული ინფრასტრუქტურის რეაბილიტირებისას აუცილებელია პრიორიტეტების სწორად დასახვა. აუცილებელია იმ რეგიონებისა თუ სოფლების ნახალისება, სადაც დარეგისტრირებულია კოოპერატივები და სადაც სჭირდებათ ხელშეწყობა შესაბამის ასოციაციებს. პრიორიტეტების გამოვლენა ბევრად გამარტივდება ჩვენს მიერ შემოთავაზებული მართვის მოდელის განხორციელების შემთხვევაში.

აგრარული პოლიტიკის მართვის ზემოაღნიშნული მოდელის გამოყენება მნიშვნელოვნად გაზრდის კოორდინაციას, შეამცირებს დარგში არსებული პრობლემების გამოვლენის და მართვის გადანაცვეტილებების მიღებისათვის საჭირო დროს. და ბოლოს მკვეთრად გააუმჯობესებს მიღებული გადანაცვეტილებების განხორციელების ეფექტიანობას. შეამცირებს კორუფციის რისკს და გამოიწვევს ყველა დაინტერესებული მხარის მაქსიმალურ ჩართულობას აგრარული სექტორის მართვაში. ანუ ფაქტიურად გააუმჯობესებს ყველა იმ მაჩვენებელს, რომელიც დღეისათვის პრობლემურია ქართული აგრარული პოლიტიკის ფორმირების და განხორციელების სხვადასხვა ეტაპებზე.

THE AGRICULTURAL POLICYMAKERS IN GEORGIA, PROBLEMS, OPPORTUNITIES AND ALTERNATIVES

Nino Rukhaia-Mosemgvdlishvili
TSU, PHD Student

Resume

Georgian agricultural sector is in such a condition that only the thoughtful and properly selected comprehensive agrarian policies can stimulate its development. Agricultural policy is carried out as a result of a cooperation of the hierarchical and network agents in the market. Their proper coordination is necessary for developing the effective policies and action plans. The governmental regulations must encourage businesses to invest in the agricultural sector, indicating about the growth of export volume with legislative, taxation and subsidy policies. The “network of economic agents”- commodity exchanges, consulting and marketing organizations- should be established to ensure a market coordination and promotion of relations with foreign investors or partners.

The article describes the current model of Georgian agricultural policy management and coordination problems that exist between the various structures involved. The aim of the article is to discuss the ways of reduction of the negative consequences of a low coordination level

between the various governmental and non-governmental structures. There is the schematic model of agricultural policy management, in which there is provided the platform for a coordinated cooperation of the central government, regional governments and business.

Keywords: Agricultural Policy; Management; Agricultural policy-makers; the schematic model of agricultural policy management;

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გველესიანი რ, გოგორიშვილი ი. "ეკონომიკური პოლიტიკა"; 2 ნაწილი თბილისი, 2012.
2. The Common Agricultural Policy; A partnership between Europe and Farmers; European Commission-2013
3. ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება **(DCFTA)**
4. ებერლინი რ. ჰერანზი მ., მ. ლ. სილერი, ა. ნილი, ს. ოგრადი, დ. ანგელოვსკი, ზ. ჩეკურაშვილი " სოფლის მეურნეობისა და სოფლის განვითარების სექტორების შეფასება აღმოსავლეთი პარტნიორობის ქვეყნებში საქართველო" - FAO-ს რეგიონული ოფისი ევროპისა და ცენტრალური აზიისთვის; 2012წ.

BIBLIOGRAPHY:

1. Gvelesiani R, Gogorishvili I. "Economic Policy"; Part 2, Tbilisi, 2012 (In Georgian Language).
- 2.The Common Agricultural Policy; A partnership between Europe and Farmers; European Commission-2013
- 3.Deep and Comprehensive Free Trade Agreement **(DCFTA)** (In Georgian Language) .
4. Eberlini d. Heranzi m., M. L. Sileri, a. Neill's. Ogradi, d. Angelovski, g. Chekurashvili "Evaluation of Agriculture and rural development sectors in the countries of Eastern Partnership- Georgia" - FAO-'s Regional Office for Europe and Central Asia; 2012. (In Georgian Language).